

РОЗДІЛ 3 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 323.22:321.7

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

INFLUENCE OF THE POLITICAL CULTURE ON THE FORMATION OF THE PUBLIC AUTHORITIES IN THE CZECH REPUBLIC

Марадик Н.В.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології й державного управління
Ужгородського національного університету*

Стаття присвячена вивченню впливу чинників політико-культурного характеру на формування органів публічної влади в Чеській Республіці. З'ясовано, що рівень політичної культури чеського суспільства є високим. Упродовж постсоціалістичного періоду в Чехії усталилося ставлення до демократії як до оптимального політичного режиму. Активістське забарвлення політичної культури підтверджується високими показниками участі на національному та місцевому рівні, а загальний рівень задоволення системою публічного управління можна підтвердити зростанням довіри до відповідних органів влади та структур. Установлено, що процес формування громадянського суспільства в Чеській Республіці не є завершеним, однак потенційні можливості для його консолідації є значними.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократія, політична культура, публічна влада, Чеська Республіка.

Стаття посвячена изучению влияния факторов политико-культурного характера на формирование органов публичной власти в Чешской Республике. Определено, что уровень политической культуры чешского общества является высоким. В постсоциалистический период в Чехии установилось отношение к демократии как к оптимальному политическому режиму. Активистский тип политической культуры подтверждается высокими показателями участия на национальном и местном уровне, а общий уровень удовлетворения системой публичного управления можно подтвердить ростом доверия к соответствующим органам власти и структурам. Доказано, что процесс формирования гражданского общества в Чешской Республике не является завершённым, однако потенциальные возможности для его консолидации значительны.

Ключевые слова: гражданское общество, демократия, политическая культура, публичная власть, Чешская Республика.

This article is devoted to studying the impact factors of political and cultural nature of the formation of public authorities in the Czech Republic. It is shown that the political culture of the Czech society is high. During the post-socialist period in the Czech Republic confirmed attitude to democracy as the best political regime. The activist political culture evidenced by high participation to the national and local level, and the overall level of satisfaction with the system of public administration can be confirmed by increasing confidence to the relevant authorities and agencies. The author makes the conclusion that the process of the civil society formation in Czech Republic is not finished but the potential opportunities for the civil society consolidation in this country is rather high.

Key words: civil society, democracy, political culture, public authority, Czech Republic.

Постановка проблеми. Після перемоги «оксамитової революції» й персонального оновлення вищих владних інституцій у Чехословаччині склалися сприятливі умови для початку широко-масштабних демократичних реформ. Політичний процес у Чеській Республіці (далі – ЧР) вступив у нову фазу – демократизацію, основним завданням якої стало формування демократичного конституційного ладу. Слід зауважити, що вибір конституційних норм є критичним для держав, які здійснюють перехід до демократії, оскільки вони визначають змістове наповнення основних політико-публічних інститутів суспільства. Процес інституціоналізації демократії в Чеській

Республіці відрізнявся швидкими темпами й значною ефективністю.

Стрімке падіння соціалістичного ладу призвело до того, що в Чехословаччині після «оксамитової революції» практично не було періоду так званого владного вакууму, який супроводжується тривалою боротьбою за повноваження між новоствореними структурами влади й призводить до появи організованої злочинності, корупції та клієнтелізму. Це сприяло приходу до влади нової демократичної політичної еліти й оформленню типових для демократії політичних інститутів.

Можна стверджувати, що у 80-х рр. ХХ ст. відбулося своєрідне «пробудження» чехословацького

суспільства, яке мало прояв у його активному включенні в соціально-політичні процеси, тому відбулося поступове розширення форм політичної та громадської участі. Успішність цього процесу була пов'язана насамперед із політико-культурними чинниками. Адже для чехів лібералізм, плюралізм і демократія були звичними явищами, починаючи з Австро-Угорської імперії й до початку Другої світової війни, і залишили відповідний відбиток на традиціях громадянської взаємодії. Саме тому в 1990-х рр. у цій країні не виникало питання щодо заснування громадянської культури, потрібно було лише реставрувати її.

Метою статті є з'ясування впливу політичної культури на формування органів публічної влади в Чеській Республіці.

Виклад основного матеріалу. За результатами соціологічних досліджень, проведених чеськими суспільствознавцями на початку 2010-х рр., можемо констатувати, що в чеському соціумі домінував змішаний тип політичної культури, однак у його складі переважали активістські настрої; водночас поширеним був парохіяльний тип мислення, причому відсутніми були суттєві регіональні відмінності в політичних орієнтаціях. Отримані результати (про переважання активістського типу політичних орієнтацій) пояснювалися соціологами не лише поширенням демократичних взірців поведінки, але й традиціями формалізованої участі в період соціалізму [10].

Можна з упевненістю стверджувати, що чехи, незважаючи на всі недоліки демократії, прихильно ставляться до цього суспільно-політичного ладу. Підтвердженням цьому є дані соціологічних опитувань. Так, у 2001 р. 70,1% респондентів вважали демократію найкращою формою політичного устрою з-поміж наявних, водночас частка осіб, які вважали, що країна розвивається після соціалізму краще, аніж вони очікували, зменшилася порівняно з 1990 р. з 11,1% до 5,5%. Навпаки, частка тих, очікування яких після падіння соціалізму не справдилися, зросла з 32,8% до 51,3%. У 2006 р. відсоток громадян, які вважали демократію оптимальною системою для ЧР, склав 62%, що означає зменшення прихильників цього режиму на 9%. Пояснення цього явища можна знайти, аналізуючи інші дані; якщо в 1990 р. 53,2% громадян вважали, що при демократії управління здійснюється в інтересах усіх, то через одинадцять років їхня частка зменшилася до 24,3%. Зріс відсоток скептиків, які вважали, що нова система задовольняє насамперед групи інтересів (з 46,8% до 75,7%) [8].

Водночас частка громадян, які вважали, що демократія в країні функціонує дуже добре або в цілому непогано, зросла з 1996 р. до 2006 р. із 45,8% до 64,4%. Навпаки, відсоток критиків зменшився із 49% до 35,8%. У 2006 р. 62% респондентів (дві третини населення) цілком або швидше

погоджувалися, що демократія є найкращим політичним режимом для ЧР [8]. Тобто ми можемо цілковито погодитися із М. Лендзел, котра стверджує, що «незважаючи на певну ностальгію за соціалістичним минулим, розчарування в можливостях демократичного врядування представляти та репрезентувати запити всіх громадян, чехи вважали останнє оптимальним устроєм, який досить добре функціонує в їхній країні» [1, с. 450].

У Чеській Республіці, як і в країнах центральноєвропейського регіону, політична та громадська участь реалізується шляхом участі громадян у виборах, місцевих і загальнонаціональних референдумах, членства в політичних і громадських об'єднаннях, поданні петицій, скарг до органів влади всіх рівнів. Найпоширенішими формами політичної участі є електоральна участь, членство в неурядових організаціях, профспілках і політичних партіях.

Варто відзначити, що для чеського суспільства основною формою громадянської участі є саме участь у виборах. Це засвідчують дані дослідження, проведеного в 1995 р., згідно з яким 92,8% чехів вважали пріоритетним політичним завданням саме участь у виборах, а не підписання різних петицій і участь в акціях протесту. На користь дискурсивної моделі політичної участі вказує й позитивна оцінка громадянами ролі консультацій із владою (84,6%) [3].

Проаналізувавши електоральну участь громадян ЧР, можемо стверджувати, що найбільшу активність чеське суспільство демонструє під час парламентських виборів до Палати депутатів. Для ілюстрації цього факту наведемо відомості про участь у виборах до цієї інституції: 1996 р. – 76,41%, 1998 р. – 74,03%, 2002 р. – 58%, 2006 р. – 64,47%, 2010 р. – 62,6%. Таку політичну зацікавленість чехів, зокрема на фоні апатії північних сусідів, М. Лендзел пов'язує з низкою факторів [1]. Головним поясненням цього явища є нестача досвіду участі чехів у виборах упродовж 1970–1980-х рр., на відміну від поляків, що призвело до ефекту акумуляції соціальної та політичної енергії, яка й була використана восени 1989 р. і впродовж наступного періоду. Окрім того, громадяни ЧР перебували в більшій ейфорії від перспектив демократизації, що знову ж таки можна пояснити їхньою політичною «невинністю» після падіння тоталітарно-авторитарного режиму, що склався в країні після придушення «Празької весни» 1968 р. Також чинником впливу на рівень активності громадян можна вважати формування власного «нечехословацького» парламенту – Чеської Народної Ради (1990, 1992 рр.), що стимулювало чехів прийти на виборчі дільниці, а також дискусійне поле, що склалося з приводу майбутнього Чехословаччини [6, с. 1].

Можемо констатувати й високий рівень довіри

чехів до органів публічної влади. Але якщо до президента й уряду рівень довіри впродовж 1990-х рр. зменшувався, а щодо парламенту залишався стабільним, то органи місцевого самоврядування в 1999 р. користувалися більшою підтримкою, аніж у 1995 р. (65,2% проти 57,4%). Зауважимо, що вищим показник довіри був лише до президента В. Гавела в першій половині 1990-х рр. (у межах 73–75%) [5, с. 56]. Це пояснюється насамперед трансформацією в орієнтаціях громадян, які почали усвідомлювати, що щоденні проблеми належать до сфери компетенції саме локальних властей, і більшість проблем життєдіяльності має вирішуватися саме на муніципальному, а не на національному рівнях.

Довірі чеських громадян до інституту самоврядування сприяв насамперед високий рівень підтримки місцевих представників, що сформувався вже на початковому етапі постсоціалістичних перетворень. У 1993 р. їм довіряли (усім, більшості, деяким) 64,2% опитаних, не довіряли 9,6%, а 26% не могли відповісти на це запитання, оскільки не спілкувалися з депутатами [3].

Наступною за ознакою функціональності формою безпосередньої демократії є місцеві референдуми. Починаючи з 1992 р. і включно до 2000 р. усі місцеві референдуми стосувалися питання розподілу громад, таких референдумів нараховувалося близько 490, однак уже впродовж наступного десятиліття такі опитування були поодинокими. У 2000 р. було проведено 13 референдумів, із них 12 стосувалися поділу громад, 1 – на екологічну тему. У 2001 р. серед 10 проведених референдумів уже 6 стосувалися екологічних проблем, у 2002 р. з 2 – 1, у 2003 р. із 7 – 6, у 2004 р. із 32 – 25, а в 2005 р. з 18 – 11 [1, с. 419]. Тобто якщо узагальнити ці дані, з 82 проведених опитувань 49 були ініційовані з проблематики довкілля, а якщо аналізувати проблематику успішних референдумів, то за 2000–2005 рр. таким був 41 екологічний референдум, 11 – щодо поділу громад, 4 – з інших питань [9, с. 417–419].

Для всіх без винятку постсоціалістичних країн величезне значення з погляду розбудови демократії має формування та забезпечення сталості громадянського суспільства. При цьому слід пам'ятати специфіку становлення громадянського суспільства в постсоціалістичних країнах – тут воно «виростає з демократії», тобто механізми демократії водночас є інструментами становлення громадянського суспільства. І від того, які саме конфігурації державної влади, форми політичної та громадської участі будуть інституціоналізовані державою, великою мірою залежать процеси становлення повноцінного громадянського суспільства.

На сучасному етапі в Чехії зареєстровано близько 100 політичних партій. Проте, незважа-

ючи на велику кількість політичних партій, впливовими є 4–8 (зазвичай це парламентські партії), причому для Чеської Республіки, як і для інших країн окресленого регіону, характерне завищення реальної кількості членів партії. Довіра до політичних партій у Чехії значно менша, ніж до інших публічних інститутів (лише 1 громадянин із 8 довіряє партіям).

Недержавні, неприбуткові об'єднання громадян і організації є не менш важливою, ніж політичні партії, структурною частиною громадянського суспільства. У постсоціалістичних країнах насамперед неурядові організації формують основи громадянського суспільства.

Важливу роль у зародженні громадських організацій у країнах Вишеградської групи відіграли західні фонди та міжнародні громадські організації, які на початку 1990-х рр. сконцентрували свою увагу в основному на неурядових організаціях. Підтримувалися насамперед правозахисні, екологічні організації, групи, які займалися моніторингом виборів, об'єднання, які займалися правовою освітою громадян, ЗМІ. Поступово неурядові організації були витіснені з політичної сфери у сферу соціальних послуг, що є цілком логічним, оскільки так вони стали виконувати органічні функції, звільнивши від їх виконання державу.

На сучасному етапі в Чеській Республіці розвинулася широка мережа неурядових організацій, які діють у різних суспільних сферах. Однак суттєвим є те, що наявна різниця між офіційно зареєстрованими неурядовими організаціями та реально діючими. На практиці число реально діючих громадських організацій у декілька разів менше від офіційно зареєстрованих. Нерівномірним є й покриття громадськими організаціями, які зареєстровані насамперед у столиці та великих містах і майже відсутні на периферії [2, с. 127].

Варто відзначити й те, що чеські законодавці поки що не створили ефективної моделі правового регулювання діяльності неурядових організацій. Насамперед це стосується непрозорого механізму фінансування та недосконалої податкової політики щодо неурядових організацій.

27 березня 1990 р. Федеральними зборами був прийнятий Закон «Про об'єднання громадян», який із низкою змін і доповнень діє до цього часу. Він юридично закріпив законне місце добровільних співтовариств мешканців країни, що отримали назву «громадські організації». Закон декларував, що «громадяни мають право на вільне об'єднання», причому «для здійснення цього права не потрібен дозвіл державного органу» (ст. 1). У цьому ж Законі зауважено, що його норми не діють щодо політичних партій, прибуткових і релігійних організацій. Відповідно до ст. 2 цього Закону «громадяни можуть засновувати

спілки, товариства, союзи, клуби й інші громадські організації, а також професійні асоціації й об'єднуватися в них» [13].

Можна з упевненістю стверджувати, що чеський неурядовий сектор пройшов шлях від одичних ініціатив до масового громадського руху. У 1993 р. у ЧР було зареєстровано 22 765 неурядових організацій (у 1938 р. їх було 9 115), у 1998 р. – 39 408, а в 2003 р. – 47 874. Станом на 2008 р. їх 52 687. Із них 32 665 – це громадські об'єднання (60% усіх неурядових організацій), 12 118 – професійні асоціації, профспілки, 5 654 – релігійні об'єднання, 1 001 – суспільно важливі організації, 889 – фонди фондів і 360 – фонди [12].

Що ж стосується професійних асоціацій, то спостерігається тенденція до зменшення кількості членів профспілок. Так, якщо в 1990 р. до них належало 62% громадян старше 15 років, то в 1994 р. – уже 38%, а в 2008 р. – лише 14%. Профспілки збереглися насамперед на великих (державних і приватних) підприємствах і в бюджетній сфері. У приватному секторі вони фактично не представлені [11].

У Чеській Республіці законодавство виокремлює спеціальну категорію неурядових організацій, які «реалізують суспільний інтерес». Їхнє завдання – надавати допомогу різним прошаркам населення в розв'язанні соціальних проблем, а державі – у виконанні соціальних функцій. Наразі чисельність цих організацій є надзвичайно низькою. Те ж саме стосується фондів фондів та звичайних фондів.

Оцінюючи кількісні параметри чеського «третього сектора», треба мати на увазі поширеність псевдоорганізацій, або тінювих неурядових організацій. Значна їх частина діє досить короткий строк – до трьох років, є чимало «сплячих» організацій, які мають нульову активність. У той же час є багато незареєстрованих організацій, які ведуть активну діяльність. Тому статистичні дані виявляються вельми недосконалими, і значної уваги заслуговує якісна оцінка «третього сектора», заснована на аналізі діяльності активних неурядових організацій.

Основу сектора становлять організації, що існують уже досить довгий час (56% активно працюючих організацій – більше 10 років, 77% – більше 5 років). Це говорить про організаційну усталеність чеського громадського сектора й дає право на більш категоричну оцінку його активності та ролі в суспільних процесах [11].

Слід відзначити, що чеські неурядові організації досить нерівномірно розподілені по території республіки як кількісно, так і якісно. Переважна більшість неурядових організацій зосереджена в Празі, Центральнечеському краї та краї Височіна. Вірогідно, що територіальний аспект розвитку

«третього сектора» багато в чому пов'язаний з інвестиційною політикою іноземних інституцій у цій сфері. Крім того, громадські організації тяжіють до великих населених пунктів, де сконцентрована більшість населення, ближче влада, більш освічене й активне суспільство, свідоме в плані самоорганізації й засвоєння демократичних ідей. Що ж стосується провінції, то вони представлені, як правило, невеликим набором регіональних відділень товариств за спільними інтересами. Найменша кількість неурядових організацій зареєстрована в Моравосілезькому та Злінському краях.

Необхідно відзначити й низку факторів, які перешкоджають ефективній діяльності чеських неурядових організацій. Тут і недостатня відкритість самих владних структур, бюрократична тяганина, і традиційна недовіра до діяльності цих організацій, і низька оцінка професійності робітників «третього сектора». При цьому представники неурядових організацій також достатньо самокритичні – 42–45% самих активістів відзначають низьку професійність і активність неурядових організацій в якості однієї з головних перепон для нормальної роботи з владою [11, с. 65], адже інколи неурядові організації не в змозі представити конструктивні й обмірковані пропозиції з вирішення тієї чи іншої проблеми.

Громадяни Чеської Республіки з прихильністю ставляться до процесу розвитку громадянського суспільства. Цей факт підтверджують такі статистичні відомості: у 1993 р. 18% населення задекларувало позитивне ставлення до філософії й інститутів громадянського суспільства, у 1998 р. – 29%, а у 2003 р. – уже 56%. У 2008 р. ця цифра майже не змінилася – 59% [12].

У цілому в Чеській Республіці прослідковуються позитивні тенденції в розвитку «третього сектора», високими є й потенційні можливості для консолідації громадянського суспільства. Однак наскільки цей потенціал буде затребуваний, залежить від варіантів розвитку держави й соціально-політичної системи Чеської Республіки, включаючи як державну політику стосовно структур громадянського суспільства, так і позиції основних гравців серед самих цих структур. Варто пам'ятати й те, що становлення зрілого громадянського суспільства є справою не одного року й потребує перевірки часом.

Висновки. Узагальнюючи, можемо констатувати, що впродовж постсоціалістичного періоду в ЧР утвердилося ставлення до демократії як до оптимального політичного режиму. Активістське забарвлення політичної культури підтверджується високими показниками участі на національному та місцевому рівні, а загальний рівень задоволення системою публічного управління можна підтвердити зростанням довіри до відповідних органів влади та структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лендъел М. Місцева демократія в країнах Центральної і Східної Європи : [монографія] / М. Лендъел. – Ужгород : Мистецька лінія, 2011. – 688 с.
2. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці / Н. Марадик. – Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗІППО. – 174 с.
3. Attitudes towards Environment and Local Politics (ISSP 1993) – Czech Republic, Institute of sociology, Czech Academy of Sciences [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archiv.soc.cas.cz/data/0010/0010.htm>.
4. Blafková M. Občanská společnost: Spory mezi generalisty, maximalisty a minimalisty / M. Blafková // E-Polis. – 2008. – 25. únor. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.e-polis.cz/politicketeorie/233-občanská-společnost-spory-mezi-generalisty-maximalisty-a-minimalisty.html.
5. Borecký J. Public Perception of Local Government in the Czech Republic / J. Borecký, L. Prydký // Public Perception of Local Governments ; ed. P. Swianiewicz. – Budapest : OSI/LGI, 2001. – P. 41–114.
6. Local Communities and Post-Communist Transformation : Czechoslovakia, the Czech Republic and Slovakia ; ed. S. Smith. – London : RoutledgeCurzon, 2003. – 223 p.
7. Mansfeldová Z. Democracy in the Czech Republic An Assessment of Attitudes towards Democratic Values of the Czech population 1990-2001 / Z. Mansfeldová / Working Papers of the Research Centre for East European Studies. – 2003. – № 44. – 30 p.
8. Role of the Government (ISSP 2006) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gesis.org/en/services/data/survey-data/issp/modules-study-overview/role-of-government/2006>.
9. Smith M. Cesty k efektivní přímé demokracii: česká místní referenda v regionálním srovnání / M. Smith // Politologický Casopis. – 2006. – № 4. – S. 399–422.
10. Stachová J. Politická kultura české populace v regionálním rozměru / J. Stachová, Z. Vaidová // Sociologický časopis / Czech Sociological Review. – 2005. – V. 41. – № 5. – S. 881–901.
11. Vajdová T. Česká občanská společnost 2004: Po patnácti letech rozvoje. Zpráva z projektu CIVICUS Civil Society Index pro Českou republiku / T. Vajdová. – Praha : Panoráma dějin, 2005. – 120 s.
12. Wagnerová G. Spor o participační demokracie na české politické scéně po roce 1989 / G. Wagnerová // E-Polis. – 2008. – 25. únor. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.e-polis.cz/politicketeorie/234-spor-o-participační-demokracie-na-české-politické-scéně-po-roce-1989.html.
13. Zákon o združování občanů // Sb. zak. č. 83/1990. – S. 365–378.